

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

КОПИЛОВ ОЛЕГ ОЛЕГОВИЧ



УДК 343.343.5:343.85

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ
УХИЛЕННЮ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ
ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у приватній установі «Науково-дослідний інститут публічного права».

Науковий керівник –

кандидат юридичних наук, старший дослідник

Гагач Віталій Анатолійович,

приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права»,
докторант.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Коваленко Андрій Васильович,

громадська організація «Академія адміністративно-правових наук»,
провідний науковий співробітник;

доктор юридичних наук, професор

Кирбят'єв Олег Олександрович,

управління протидії кіберзлочинам в Запорізькій області
Департаменту кіберполіції Національної поліції України,
старший оперуповноважений з оперативного пошуку
та партнерства у сфері інформаційних технологій.

Захист відбудеться 22 листопада 2025 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02 у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 49005, м. Дніпро, проспект Науки, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у загальній бібліотеці Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, проспект Науки, 26).

Автореферат розіслано 17 жовтня 2025 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**



Василь Березняк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність наукового дослідження проблеми запобігання ухиленню від призову на військову службу в Україні обумовлена насамперед воєнним станом і триваючою збройною агресією проти держави. В умовах війни мобілізаційна готовність населення є одним із ключових чинників національної безпеки, а явище ухилення від призову підриває обороноздатність країни. Кримінологічний аналіз цього злочину дає змогу виявити не лише масштаби та тенденції проблеми, але й соціальні, економічні, психологічні й правові чинники, що її зумовлюють. Це дозволяє формувати ефективні механізми запобігання з урахуванням як превентивних, так і каральних аспектів впливу.

Дослідження кримінологічної характеристики ухилення від призову важливе і з огляду на складність самої правової природи цього злочину. З одного боку, він має чітко визначений склад у кримінальному законодавстві, з іншого – тісно пов'язаний із моральними, патріотичними та громадянськими переконаннями осіб. У сучасних умовах зростає кількість випадків використання юридичних лазівок, підробки документів, незаконного виїзду за кордон та інших способів уникнення мобілізації. Це вимагає наукового обґрунтування нових підходів до протидії, що поєднували б кримінально-правові, організаційні та інформаційні заходи.

Ще одним чинником актуальності є необхідність удосконалення державної політики та правозастосовної практики у сфері мобілізації. Кримінологічна характеристика дозволяє систематизувати знання про особу правопорушника, мотиви, умови та обставини вчинення злочину, а також виявити прогалини в чинному законодавстві. На основі цього можна розробити адресні профілактичні програми, підвищити рівень правової культури та довіри громадян до державних інституцій. Таким чином, наукове дослідження проблеми запобігання ухиленню від призову є не лише академічно значущим, але й практично необхідним для зміцнення обороноздатності та правопорядку в Україні.

З початку повномасштабного вторгнення правоохоронці відкрили понад 10,7 тис. кримінальних проваджень за фактами ухилення від призову на військову службу. Дані стосуються кримінальних проваджень за ст. 336 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. Згідно з даними Офісу Генерального прокурора у 2022 р. таких кримінальних проваджень було зареєстровано 2431. У 2023 їхня кількість зросла до 3784. Приблизно такою динаміка залишається й цього річ. За 9 місяців 2025 р. щодо ухилення від призову вже відкрили понад 2300 кримінальних проваджень. Зазначене чітко свідчить про необхідність подальшого наукового опрацювання основних проблемних питань, пов'язаних із теорією та практикою запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні.

Вагомий внесок у теорію і практику запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні зроблено у працях:

О. Авраменка, П. Андрушка, М. Бажанова, Ю. Бауліна, П. Берзіна, І. Богатирьова, О. Боднарчука, Г. Борзенкова, С. Бородіна, В. Бурдіна, В. Глушкова, С. Денисова, О. Долгого, Ю. Дорохіної, О. Дудорова, В. Ємельянова, О. Житного, В. Касинюка, О. Костенка, Ю. Кучера, П. Матишевського, М. Мельника, В. Мисливого, І. Митрофанова, П. Михайленка, С. Мірошніченка, А. Музики, О. Мукана, В. Навроцького, В. Осадчого, М. Панова, А. Піонтковського, Н. Пісоцької, В. Тація, В. Тихого, В. Топчія, В. Тулякова, М. Хавронюка, В. Харченка, Є. Фесенка, П. Фріса, Г. Чеботарьової, В. Шаблістого, Н. Юзікової, Н. Яницької, С. Яценка та інших науковців.

Водночас у працях згаданих науковців значна кількість питань, присвячених кримінологічній характеристиці ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні та опрацюванню механізмів запобігання цьому виду злочинів, розглядається не в повному обсязі, що й обумовило необхідність їх дослідження на дисертаційному рівні. Зокрема, зі введенням на території України правового режиму воєнного стану теорія та практика запобігання злочинності за цим напрямом та відповідні теоретико-правові характеристики особистості такого злочинця потребують суттєвого вдосконалення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Тема дисертації ґрунтується на Плані дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 № 1393-р), Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015), Національній стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015), рішенні Ради національної безпеки і оборони України «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні» від 06.05.2015 (Указ Президента України від 16.06.2015 № 341/2015), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015), Пріоритетних напрямках розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016, відповідає Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України від 16.03.2015 № 275), Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ України на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11.06.2020 № 454).

Мета та завдання дослідження. Метою дисертації є формування теоретико-практичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення кримінологічної характеристики та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні.

Поставлена мета зумовлює необхідність виконання таких завдань:

- охарактеризувати стан наукового розроблення проблем запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні;
- сформулювати кримінально-правові ознаки ухилення від призову на військову службу під час мобілізації;
- проаналізувати зарубіжний досвід запобігання ухиленню від призову

на військову службу під час мобілізації;

- опрацювати та встановити стан, тенденції та детермінанти ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні;
- надати кримінологічну характеристику особам, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації;
- проаналізувати віктимологічний аспект ухилення від призову на військову службу під час мобілізації;
- опрацювати загальносоціальні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації;
- охарактеризувати спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації;
- вивчити індивідуально-профілактичні та віктимологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні.

Предмет дослідження – кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні.

Методи дослідження. У дисертації застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, що забезпечили всебічне дослідження проблеми ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. З-поміж загальних методів використано спостереження, порівняння, аналіз, синтез, аналогію, індукцію та дедукцію, які дозволили здійснити системний відбір фактичного матеріалу, сформулювати логіку викладу та виявити закономірності явища (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1).

Поміж спеціальних методів ключове місце посів формально-логічний і логіко-семантичний, що забезпечили уточнення понятійного апарату, зокрема категорій «ухилення від призову», «мобілізаційні правовідносини», «спеціально-кримінологічні заходи профілактики» (підрозділи 1.2, 1.3, 3.1). Системний і структурно-функціональний методи застосовано для визначення структури кримінально-правових та кримінологічних детермінант ухилення, аналізу комплексу запобіжних заходів (загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних), а також для побудови кримінологічної моделі особи правопорушника (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).

Історико-правовий метод використано для аналізу генези правового регулювання відповідальності за ухилення в Україні та зарубіжних країнах, зокрема шляхом вивчення еволюції статей 335, 336 КК України та законодавства держав Європи й Азії (підрозділи 1.3, 2.1). Компаративний метод дав можливість виявити позитивні елементи зарубіжного досвіду (Ізраїль, США, Швейцарія) і запропонувати шляхи їх впровадження в українське законодавство (підрозділ 1.3).

Методи групування та класифікації застосовано для типологізації способів ухилення (неявка за повісткою, симуляція хвороби, виїзд за кордон, підrobка документів) та визначення соціально-демографічних характеристик правопорушників (підрозділи 2.1, 2.2). Статистичний і статистико-правовий методи дали змогу проаналізувати динаміку кримінальних проваджень за

статтею 336 КК України у 2021–2025 рр., виокремити регіональні особливості та визначити рівень латентності цього виду злочинності (підрозділи 2.1, 2.2).

Соціологічний метод і контент-аналіз використано під час вивчення матеріалів засобів масової інформації, звітів міжнародних організацій та результатів опитувань громадян щодо ставлення до мобілізації, а також для аналізу впливу дезінформаційних кампаній на формування суспільних настроїв (підрозділи 1.3, 3.3). Герменевтичний метод допоміг розкрити зміст кримінально-правових норм, виявити суперечності у правозастосуванні та запропонувати їх усунення (підрозділи 1.2, 2.3). Теоретико-прогностичний метод використано для обґрунтування напрямів удосконалення законодавства, розвитку електронних реєстрів військовозобов'язаних та впровадження нових профілактичних практик (підрозділи 2.3, 3.2, 3.3).

Саме поєднання зазначених методів забезпечило комплексне дослідження явища ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, дозволило поєднати кримінально-правовий та кримінологічний аналіз із соціологічними і прогностичними підходами, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінальної політики держави.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих проблем дисертація є першим в Україні дослідженням, проведеним у період дії воєнного стану, в якому комплексно проаналізовано проблеми запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні. У межах проведеного дослідження отримано результати, що містять відповідні ознаки наукової новизни, а саме:

уперше:

- запропоновано уточнити диспозицію статті 336 КК України шляхом конкретизації поняття «ухилення від призову за мобілізацією». Зокрема визначити, що під ухиленням від призову за мобілізацією слід розуміти неявку без поважних причин на збірний пункт у строк, зазначений у повістці, а також інші умисні дії (бездіяльність), спрямовані на ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. Це дозволить уникнути розбіжностей у тлумаченні цієї норми та забезпечити її однакове застосування на практиці;

- запропоновано розглядати об'єкт ухилення від призову на військову службу під час мобілізації у широкому та вузькому сенсах. У широкому розумінні ним виступають суспільні відносини, що забезпечують національну та державну безпеку України, її обороноздатність та фактичну можливість протидіяти зовнішній чи внутрішній військовій агресії, а у вузькому – суспільні відносини, що забезпечують призов на військову службу під час мобілізації;

- доведено необхідність виключення за текстом ст. 4 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» терміна «строкова» стосовно форм проходження військової служби з метою посилення ефективності правозастосування Закону України від 31 липня 2025 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо питань освіти військовослужбовців віком від 18 до 25 років, які проходять військову службу за контрактом або за призовом під час мобілізації, на особливий період». Це сприятиме запобіганню вчинення цього злочину шляхом створення альтернативного (невійськового) формату

проходження служби за контрактом без шкоди суспільним інтересам;

удосконалено:

– розуміння диференціації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією залежно від способу вчинення цього злочину (зокрема, запропоновано передбачити більш сувору відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією, вчинене з використанням підроблених документів, шляхом давання хабаря, шляхом самокалічення тощо), що дозволить забезпечити принцип справедливості покарання та індивідуалізацію кримінальної відповідальності;

– тезу про необхідність передбачити кримінальну відповідальність за ухилення від вручення повістки про призов на військову службу під час мобілізації (наразі ухилення від отримання повістки кваліфікується як ухилення від призову за мобілізацією лише у випадку, якщо доведено умисел особи на ухилення від призову, водночас на практиці виникають проблеми з доведенням такого умислу);

– тезу про потребу у запровадженні більш широких можливостей для проходження альтернативної (невійськової) служби під час мобілізації (дозволить досягти балансу між інтересами держави щодо забезпечення обороноздатності та інтересами громадян, які мають релігійні, філософські або етичні переконання, що не дозволяють їм проходити військову службу);

дістало подальшого розвитку:

– позиція про теоретичні та практичні підходи щодо соціально-профілактичної роботи та законодавчого забезпечення проблеми запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні як комплексу загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів, які спрямовуються на запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні;

– бачення необхідності запровадження інституту дійового каюття для осіб, які ухилилися від призову за мобілізацією, але добровільно з'явилися до територіального центру комплектування та соціальної підтримки та виявили бажання проходити військову службу, що створить стимули для осіб, які ухилилися від призову, добровільно виконати свій конституційний обов'язок;

– визначення перспективних напрямів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні шляхом підвищення правової свідомості населення щодо виконання конституційного обов'язку, роз'яснення механізму та порядку здійснення призову на військову службу під час мобілізації, а також висвітлення обставин і юридичних підстав, за яких особа звільняється від такого обов'язку.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, пропозиції, рекомендації та висновки як теоретико-правового, так і прикладного змісту використовуються та можуть бути використані в:

– *законотворчій діяльності* – під час опрацювання змін і доповнень до КК України щодо удосконалення інституту притягнення до відповідальності за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні;

– *практичній діяльності* органів досудового розслідування у

кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від призову на військову службу під час мобілізації в Україні (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 13.10.2025 № 97193-2025);

– *науково-дослідній роботі* – під час подальшого опрацювання проблемних питань, пов'язаних із формуванням окремих аспектів кримінологічної характеристики та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні (акт впровадження Дніпровського державного університету внутрішніх справ від 10.09.2025 № 251-2025НД);

– *навчальному процесі* – при підготовці розділів підручників, лекційних матеріалів, розробленні методичних рекомендацій із навчальної дисципліни «Кримінологія» та спецкурсу «Злочинна соціологія» та викладанні методики розкриття та розслідування окремих видів злочинів у межах цих курсів, а також при проведенні занять за відповідними дисциплінами в системі підготовки та підвищення кваліфікації слідчих та працівників оперативних підрозділів (акт впровадження Дніпровського державного університету внутрішніх справ від 09.09.2025 № 7/09-2025).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження доповідалися автором на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: «Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення» (м. Київ, 12–13 серпня 2020 р.); «Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 15–16 лютого 2023 р.); «Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 07–08 лютого 2024 р.); «Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Київ, 18–19 вересня 2024 р.); «Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність» (м. Київ, 04–05 червня 2024 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено в десяти наукових працях, з яких чотири наукових статі у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, одна у періодичному науковому виданні іншої держави за профілем дисертації, п'ять тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 213 сторінок, з яких основного тексту – 160 сторінок. Список використаних джерел складається зі 195-и найменувань і займає 21 сторінку, 2 додатки розміщено на 8-и сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів; наведено дані про апробацію результатів дослідження, структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-правові засади дослідження ухилення від призову на військову службу під час мобілізації» складається зі трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Стан наукового розроблення проблем запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні»* проаналізовано наукові пошуки українських учених щодо проблематики ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. Особливу увагу приділено дисертаціям і науковим статтям, що заклали підґрунтя для формування сучасних підходів до кримінально-правової та кримінологічної характеристики цього явища. Акцентовано, що з 2022 р. актуальність проблематики істотно зросла у зв'язку з широкомасштабною агресією рф, запровадженням воєнного стану та необхідністю посилення мобілізаційних спроможностей держави.

Систематизовано результати досліджень Ю. Александрової, Р. Каторкіна, І. Медведєвої та Я. Фокіна, які комплексно розкривають кримінально-правову природу ухилення, обґрунтовують необхідність удосконалення статей 335 та 336 КК України, формують кримінологічні портрети правопорушників та визначають об'єкти кримінально-правового захисту у широкому й вузькому розумінні. Водночас зауважено, що значна частина їхніх висновків потребує оновлення з огляду на нові соціально-правові реалії, як-от: проблеми правового нігілізму, недосконалість мобілізаційного законодавства та слабкість механізмів профілактики.

Обґрунтовано, що сучасна система протидії ухиленню від призову має спиратися не лише на кримінально-правові засоби, але й на превентивні механізми – профорієнтаційну роботу, інформаційні кампанії та підвищення рівня правосвідомості громадян.

Підрозділ 1.2 *«Кримінально-правові ознаки ухилення від призову на військову службу під час мобілізації»* присвячено здійсненню комплексного аналізу кримінально-правових ознак ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. Показано, що ця категорія злочинів набуває особливої актуальності після початку повномасштабної агресії рф, коли воєнний стан і загальна мобілізація обумовили необхідність посилення кримінальної відповідальності. Зазначено, що правильна кваліфікація діянь є ключовим елементом забезпечення принципу законності, оскільки від встановлення юридично значущих ознак залежить ефективність протидії цьому виду злочинності та гарантування обороноздатності держави.

Розкрито об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого статтею 336 КК України. Об'єктом визначено суспільні відносини у сфері забезпечення обороноздатності держави, безпосереднім – встановлений порядок комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань. Об'єктивна сторона виявляється як у діях (підробка документів, симуляція хвороби, виїзд за кордон), так і в бездіяльності (неявка за повісткою). Суб'єктом виступає військовозобов'язаний, а суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Судова практика підтверджує, що ключовим аспектом є доведення факту належного повідомлення особи та наявності умислу на ухилення.

Окремо проаналізовано проблемні питання кваліфікації, зокрема розмежування ухилення від військового обліку та ухилення від призову, кваліфікації дій осіб, що не повернулися з-за кордону, а також випадки використання підроблених документів чи хабарів. Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення законодавства з урахуванням європейського досвіду, який передбачає диференційовані санкції, розвинені механізми альтернативної служби та гнучкі моделі реагування. Такий підхід сприятиме гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами та підвищенню ефективності кримінально-правової протидії ухиленню від мобілізації.

У підрозділі 1.3 «Зарубіжний досвід запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації» проведено аналіз зарубіжного досвіду запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації. Зазначено, що сучасні безпекові виклики змушують держави поєднувати репресивні та превентивні механізми, аби зберегти баланс між забезпеченням обороноздатності й дотриманням прав людини. Зокрема, досвід Ізраїлю, Південної Кореї, США та Швейцарії демонструє різні підходи до організації мобілізаційної політики, у тому числі застосування кримінальної відповідальності, адміністративних санкцій, фінансових інструментів та широких систем цифрового контролю.

Окремо розглянуто особливості правового регулювання в різних країнах. У США мобілізаційна система базується на добровільності у мирний час, але зберігає інфраструктуру для швидкого відновлення примусового призову, спираючись на адміністративні та соціальні санкції. Швейцарська модель вирізняється застосуванням військового податку як фінансового стимулу, що робить ухилення економічно не вигідним, у поєднанні з високим рівнем суспільної довіри до армії. Узагальнено, що зарубіжний досвід підтверджує: ефективна протидія ухиленню потребує не лише кримінально-правових заходів, але й комплексної реформи мобілізаційної системи.

Розділ 2 «Кримінологічна характеристика ухилення від призову на військову службу під час мобілізації» охоплює три підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Стан, тенденції та детермінанти ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні» проаналізовано детермінанти ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні. Підкреслено, що широкомасштабна війна спричинила різке зростання цього явища, яке становить серйозну загрозу для національної безпеки, підриває мобілізаційний потенціал і створює додаткові труднощі для обороноздатності держави.

Особливу увагу приділено емпіричному виміру проблеми. Статистичні дані свідчать про різке збільшення кількості кримінальних проваджень за ст. 336 КК України: від 245 випадків у 2021 р. до понад 9800 у першому півріччі 2023. Встановлено регіональні відмінності: найбільше ухилень фіксується у західних і центральних областях, тоді як у прифронтових регіонах їхній рівень нижчий з огляду на інші соціально-демографічні обставини. Складено соціальний портрет типового ухилянта, який зазвичай належить до вікової групи 25–50 років, має середню спеціальну освіту, сім'ю та дітей, що вказує на

комплекс економічних і психологічних мотивів поведінки.

Узагальнено, що ефективна протидія ухиленню потребує багаторівневого підходу. На загальносоціальному рівні необхідними є заходи з підвищення престижу військової служби, посилення соціальних гарантій та інформаційно-патріотичної роботи. На спеціально-кримінологічному рівні пропонується вдосконалити законодавство, створити єдиний електронний реєстр призовників, впровадити цифрові повістки тощо.

У підрозділі 2.2 *«Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації»* доопрацьовано кримінологічну характеристику осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації. Підкреслено, що, попри наявність суворої санкції, масштаби цього явища залишаються значними – це зумовлює потребу у глибокому аналізі соціально-демографічних, кримінально-правових та психологічних характеристик правопорушників.

Окремо акцентовано на соціальних і мотиваційних чинниках ухилення. Економічні мотиви пов'язані з побоюванням втрати доходів і роботи, психологічні – зі страхом загибелі, травм чи неналежних умов служби. Водночас виявлено різні типи ухилянтів: ситуативний (домінуючий), прагматичний, ідейний та асоціальний. Така типологія дозволяє розробляти адресні профілактичні заходи. Судова практика свідчить, що більшість вироків передбачає умовне покарання або більш м'які санкції, що знижує превентивний ефект кримінальної норми, але дозволяє враховувати індивідуальні обставини.

Узагальнено, що комплексна протидія ухиленню від призову вимагає врахування макро-, мікросоціальних та індивідуально-психологічних чинників. Зокрема, запропоновано такі заходи, як: посилення соціальних гарантій для військовослужбовців і їхніх родин, удосконалення механізму вручення повісток, створення єдиного електронного реєстру призовників, розвиток альтернативної служби, підвищення ефективності правоохоронної діяльності. Лише багаторівневий підхід, поєднаний із формуванням позитивного іміджу військової служби та проведенням антикорупційних реформ у сфері мобілізації, може зменшити масштаби цього явища та зміцнити обороноздатність держави.

У підрозділі 2.3 *«Віктимологічний аспект ухилення від призову на військову службу під час мобілізації»* розглянуто особливості запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні. Підкреслено, що традиційні методи протидії, засновані виключно на кримінально-правових заходах, в умовах воєнного стану виявляються недостатніми. Ефективність протидії залежить від комплексного підходу, який поєднує загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи. Такий підхід дозволяє врахувати багатофакторну природу цього явища та спрямувати зусилля держави не лише на покарання, але й на усунення його першопричин.

Окрему увагу приділено загальносоціальним заходам, як-от: підвищення престижу військової служби, зміцнення соціальних гарантій для військовослужбовців і їхніх сімей, створення належних умов для служби. У свою чергу, спеціально-кримінологічні заходи передбачають удосконалення

законодавчої бази, запровадження електронного реєстру військовозобов'язаних та цифрових повісток, посилення контролю за медичними комісіями. На індивідуальному рівні важливим є застосування психологічної допомоги, інформаційно-роз'яснювальної роботи та пропозиції альтернативної (невійськової) служби для осіб, які мають релігійні чи моральні переконання, що не дозволяють їм проходити військову службу.

Узагальнено, що перспективними напрямками вдосконалення профілактики ухилення є створення професійної армії, розробка системи мотивацій для добровольців, забезпечення прозорості діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Запобігання ухиленню має здійснюватися у взаємодії державних інституцій, правоохоронних органів і громадянського суспільства. Такий підхід дозволить не лише знизити кількість випадків ухилення, але й підвищити рівень довіри до мобілізаційної політики та сприятиме зміцненню обороноздатності країни.

Розділ 3 «Заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Загальносоціальні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації»* розглянуто загальносоціальні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації. Підкреслено, що це явище становить не лише правопорушення, а й загрозу національній безпеці, тому протидія йому потребує системного та превентивного підходу. До ключових напрямів загальносоціального впливу віднесено патріотичне виховання, підвищення правової культури, удосконалення соціально-економічних умов життя, інформаційно-просвітницькі програми та культурно-виховні ініціативи.

Особливу увагу приділено правовим і соціально-економічним основам запобігання. Конституція та закони України «Про оборону України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про військовий обов'язок і військову службу» визначають правові засади виконання військового обов'язку та створюють базу для розробки профілактичних заходів. Як соціально-економічні інструменти виділено конкурентоспроможне грошове забезпечення, соціальне страхування, житлові програми та освітні можливості для військовослужбовців. У поєднанні з інформаційними кампаніями та діяльністю громадських організацій це сприятиме формуванню в суспільстві позитивного іміджу військової служби та підвищенню рівня готовності до її проходження.

Узагальнено, що запобігання ухиленню від призову вимагає комплексної взаємодії державних органів, освітніх установ, медіа та громадських об'єднань. Перспективними напрямками є цифровізація процесів мобілізації, моніторинг ефективності превентивних заходів та врахування міжнародного досвіду (зокрема, Швеції, Ізраїлю, Швейцарії, Південної Кореї). Наголошено, що саме загальносоціальні заходи формують фундамент довіри громадян до державних інститутів і визначають готовність суспільства виконувати конституційний обов'язок із захисту Вітчизни.

У підрозділі 3.2 *«Спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації»* розглянуто спеціально-

кримінологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації. Підкреслено, що ефективна протидія цьому явищу можлива лише за умови цілеспрямованої нейтралізації криміногенних детермінант на різних рівнях – нормативно-правовому, організаційно-управлінському, інформаційному, соціально-психологічному тощо. Особливу увагу приділено комплексності підходу, що передбачає взаємодію суб'єктів запобігання – від органів сектору безпеки та оборони до органів місцевого самоврядування і громадських об'єднань.

Значна частина дослідження присвячена аналізу чинного законодавства й потребі його вдосконалення. Автор акцентує на необхідності уточнення диспозиції ст. 336 КК України, посилення відповідальності за сприяння ухиленню (зокрема, підроблення документів чи незаконне звільнення від служби), а також розвитку альтернативної служби для осіб із релігійними чи моральними переконаннями, що не дозволяють їм проходити військову службу. На емпіричних даних продемонстровано, що найпоширенішими способами ухилення є неявка за повісткою, симуляція хвороби, підробка документів і незаконний виїзд за кордон. Регіональний аналіз засвідчив концентрацію таких правопорушень у західних та центральних областях.

У підрозділі 3.3 «Індивідуально-профілактичні та віктимологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації» розглянуто індивідуально-профілактичні та віктимологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації.

Підкреслено, що в умовах повномасштабної війни такі заходи набувають особливої актуальності, адже суто репресивні механізми демонструють обмежену ефективність. Запропонована інтегрована модель поєднує правове просвітництво, психологічну підтримку, патріотичне виховання, боротьбу з дезінформацією та захист вразливих груп населення. Такий підхід забезпечує зменшення кількості ухилень і водночас сприяє зміцненню громадянської відповідальності та довіри до держави.

Особливу увагу приділено індивідуальним превентивним заходам, як-от: систематичні правові кампанії, психологічна допомога, розвиток програм патріотичного виховання у школах та університетах, а також створення позитивних медіанаративів про військову службу. Наголошено на важливості підтримки сімей військовослужбовців та використання цифрових інструментів для підвищення прозорості мобілізаційних процесів. Виявлено, що такі заходи підвищують юридичну грамотність і готовність до служби, знижують рівень тривожності серед призовників і мінімізують вплив ворожої дезінформації.

Узагальнено, що запобігання віктимізації охоплює боротьбу зі стигматизацією військовослужбовців, протидію діяльності злочинних мереж, які організовують ухилення, та моніторинг інформаційного простору. Інституції на кшталт Центру протидії дезінформації та ініціатив StopFake відіграють ключову роль у нейтралізації пропагандистських наративів.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукове завдання, що полягало у формуванні теоретико-практичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення кримінологічної характеристики та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні. Найбільш важливими для дисертації є такі позиції та обґрунтування:

1. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є суспільно небезпечним діянням, яке посягає на національну безпеку та обороноздатність держави. Криміналізація такого діяння є обґрунтованою та відповідає принципу пропорційності, оскільки суспільна небезпечність ухилення від призову за мобілізацією є досить високою, особливо в умовах воєнного стану.

Ефективна протидія ухиленню від призову за мобілізацією вимагає комплексного підходу, який охоплює не лише кримінально-правові, але й організаційні, інформаційні та інші заходи. Зокрема, важливе значення має підвищення правової культури громадян, формування позитивного ставлення до військової служби, забезпечення належних умов її проходження, включно з матеріальним забезпеченням військовослужбовців та їхніх сімей, а також соціальним захистом учасників бойових дій.

Для України, що перебуває у стані активної війни і вимагає максимальної мобілізаційної готовності, надзвичайно актуальним є запровадження сучасних цифрових систем обліку призовників, інтегрованих із іншими державними реєстрами. Не менш важливими є розробка та впровадження прозорих механізмів адміністративної відповідальності за ухилення у вигляді стимулів та санкцій, що доповнюватимуть систему кримінального покарання. Соціальний аспект також слід враховувати: підвищення престижу військової служби, розширення можливостей для альтернативної служби, а також комплексна підтримка військовослужбовців і ветеранів суттєво підвищують мотивацію до виконання конституційного обов'язку.

2. Кримінально-правові ознаки ухилення від призову на військову службу під час мобілізації полягають у сукупності елементів складу злочину, що визначають його юридичну природу та межі кримінальної відповідальності. Об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення обороноздатності держави, безпосереднім – встановлений порядок комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань. Ухилення від призову під час мобілізації посягає на конституційний обов'язок громадян щодо захисту Вітчизни, створюючи реальну загрозу національній безпеці та обороноздатності держави.

Об'єктивна сторона злочину виявляється як у дії, так і в бездіяльності: це неявка без поважних причин на збірний пункт у строк, зазначений у повістці, а також інші умисні дії (симуляція хвороби, підроблення документів, незаконний виїзд за кордон, хабар тощо), спрямовані на уникнення мобілізації. Суб'єкт – спеціальний, тобто військовозобов'язаний громадянин України, який підлягає

призову на військову службу під час мобілізації.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом: винний усвідомлює незаконність своїх дій і бажає уникнути мобілізації. Мотиви можуть бути різними – страх перед бойовими діями, матеріальні, психологічні чи моральні чинники, але вони не впливають на кваліфікацію злочину. Водночас судова практика свідчить, що ключовим аспектом залишається доведення наявності умислу та факту належного повідомлення особи.

3. Міжнародний досвід кримінально-правової протидії ухиленню від військової служби може бути корисним для вдосконалення українського законодавства у цій сфері. Водночас запозичення зарубіжного досвіду має здійснюватися з урахуванням особливостей правової системи України, національних традицій, а також актуальних викликів та загроз національній безпеці України.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває забезпечення балансу між інтересами держави щодо захисту національної безпеки та обороноздатності, з одного боку, та захистом прав і свобод громадян – з іншого. Цей баланс повинен бути забезпечений як на законодавчому рівні, так і в правозастосовній практиці. Отже, вдосконалення кримінально-правової протидії ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації є важливим завданням, вирішення якого сприятиме забезпеченню національної безпеки та обороноздатності України, а також реалізації конституційного обов'язку громадян щодо захисту Вітчизни. Проведений аналіз зарубіжного досвіду запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації засвідчує, що ефективність такої системи значною мірою залежить від комплексного підходу, який поєднує правові, адміністративні, технічні та соціальні інструменти. У різних країнах – від Ізраїлю і Південної Кореї до Швейцарії та США – формувалися унікальні моделі, але всі вони ґрунтуються на інтеграції державного контролю, чітких процедур та формуванні суспільної довіри. Таким чином, іноземний досвід є важливим орієнтиром і джерелом натхнення для вдосконалення української практики, а його адаптація сприятиме зміцненню обороноздатності країни та захисту її суверенітету.

4. Ухилення від призову є складним соціально-правовим явищем, зумовленим комплексом взаємопов'язаних чинників: соціально-правових, економічних, психологічних та інституційних. Найбільш значущими з-поміж них є страх перед бойовими діями, недостатній рівень матеріального забезпечення військовослужбовців, корупція у системі військових комісаріатів та недосконалість правового регулювання процедури призову.

Спостерігається значна географічна диференціація випадків ухилення від призову з найвищими показниками у західних та центральних областях України. Це зумовлено комплексом чинників, як-от географічна віддаленість від зони бойових дій, соціально-економічний розвиток регіону, етнокультурні особливості, наявність кордонів із іншими державами.

З-поміж осіб, які ухиляються від призову, можна виділити кілька типів: «інстинктивний», «раціональний», «опортуністичний», «ідейний» та «девіантний». Найбільш поширеними є перші два типи, що вказує на

переважання страху та раціональних мотивів у структурі мотивації ухилення.

Соціально-демографічний портрет типового правопорушника за ст. 336 КК України має такий вигляд: чоловік 25–50 років, має середню спеціальну освіту, сім'ю та дітей. Такі характеристики суттєво відрізняються від портрету загальнокримінального злочинця, що свідчить про ситуативний характер протиправної поведінки, зумовлений надзвичайними обставинами воєнного стану.

На основі комплексного аналізу особистісних характеристик запропоновано типологію осіб, які ухиляються від призову: «ситуативний» тип (58,4 %), «прагматичний» тип (24,0 %), «ідейний» тип (11,2 %) та «асоціальний» тип (6,4 %). Така типологія має практичне значення для диференціації підходів до профілактики та корекції протиправної поведінки.

Детермінація ухилення від призову має комплексний характер і охоплює макросоціальні (соціально-економічна ситуація, недосконалість системи мобілізації, інформаційний вплив), мікросоціальні (вплив найближчого оточення, негативний досвід знайомих) та індивідуально-психологічні чинники (особистісні риси, відсутність військового досвіду, стан здоров'я, ціннісні орієнтації). Аналіз динаміки та географії правопорушень виявив тенденцію до зростання кількості зареєстрованих випадків ухилення від призову та нерівномірний регіональний розподіл із переважанням західних областей України, що може бути зумовлено комплексом соціокультурних, економічних та географічних факторів.

5. Більшість осіб, які ухиляються від призову (91,6 %), раніше не були судимі, що підтверджує висновок про ситуативний характер їхньої протиправної поведінки. Найпоширенішим способом ухилення є неявка до територіального центру комплектування та соціальної підтримки після отримання повістки (72,8 %), а більшість випадків ухилення (54,8 %) мають середньостроковий характер (від 1 до 6 місяців).

Морально-психологічні особливості правопорушників характеризуються відсутністю виражених антисоціальних установок, перевагою індивідуалістичних цінностей над громадянськими, підвищеним рівнем тривожності та низькою толерантністю до стресу. Основними мотивами ухилення є страх за власне життя та здоров'я, відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї, відсутність бойового досвіду та військової підготовки.

Запобігання ухиленню від призову потребує комплексного підходу, що передбачає проведення заходів на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях із урахуванням виявлених особливостей особистості правопорушників та чинників детермінації.

Аналіз судової практики виявив низку проблемних аспектів кваліфікації ухилення від призову та призначення покарання за це правопорушення, що свідчить про необхідність удосконалення нормативно-правової бази та розробки відповідних роз'яснень Верховного Суду.

6. Віктимна поведінка осіб, які ухиляються від призову, може мати різні форми та прояви. Запропонована типологія віктимної поведінки (за ступенем усвідомлення віктимного ризику, характером мотивації, способом ухилення від призову, соціальним статусом) дозволяє краще зрозуміти особливості цього

явища та розробити ефективні заходи віктимологічної профілактики.

Віктимізація осіб, які ухиляються від призову, має низку соціальних наслідків і безпосередньо для таких осіб, і для суспільства загалом. Для осіб, які ухиляються від призову, це кримінальне переслідування та покарання, соціальне відчуження, психологічні проблеми, економічні труднощі тощо. Для суспільства – зниження рівня довіри до державних інституцій, зниження рівня соціальної солідарності, формування негативного ставлення до військової служби загалом. Віктимологічна профілактика ухилення від призову передбачає комплекс заходів, спрямованих на мінімізацію чинників віктимізації та зниження негативних наслідків цього явища. Такі заходи можуть бути різноманітними за своїм характером (правові, соціальні, психологічні, інформаційні тощо) та рівнем реалізації (державний, суспільний, індивідуальний).

Проведене дослідження дозволяє сформулювати кілька рекомендацій щодо мінімізації віктимологічних аспектів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації.

На державному рівні рекомендується: удосконалити правове регулювання призову та мобілізації, забезпечивши чіткість, прозорість та об'єктивність процедури; розвивати систему альтернативної (невійськової) служби для осіб, які з релігійних, етичних або інших переконань не можуть проходити військову службу; забезпечити належний рівень соціальних гарантій для військовослужбовців, включно з гідною заробітною платою, медичним забезпеченням, пенсійним забезпеченням, можливостями для освіти та професійного розвитку тощо; посилити боротьбу з корупцією в органах, відповідальних за призов та мобілізацію; проводити інформаційні кампанії, спрямовані на роз'яснення прав та обов'язків призовників, процедури призову, можливостей отримання відстрочки або звільнення від призову на законних підставах тощо.

На суспільному рівні рекомендується: формувати позитивне ставлення до військової служби, підвищувати престиж військової професії; розвивати громадянське суспільство та зміцнювати соціальну солідарність; підтримувати громадські організації, які займаються питаннями національної безпеки, військово-патріотичним вихованням, соціальною адаптацією військовослужбовців тощо; розвивати механізми громадського контролю за діяльністю призовних комісій; сприяти соціальній інтеграції та прийняттю осіб, які повертаються з військової служби. На індивідуальному рівні рекомендується: підвищувати правову грамотність населення, особливо щодо питань призову та мобілізації; забезпечувати психологічну підтримку для призовників, допомагати їм подолати страх, тривогу, невпевненість, адаптуватися до умов військової служби; сприяти формуванню позитивного ставлення до військової служби у молоді; забезпечувати підтримку сімей військовослужбовців; допомагати особам, які повертаються з військової служби, реінтегруватися в суспільство, вирішувати психологічні, соціальні, економічні проблеми.

7. Кримінально-правові заходи запобігання ухиленню від призову за мобілізацією потребують удосконалення. Зокрема, доцільно диференціювати

кримінальну відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією залежно від способу вчинення цього злочину, передбачити кримінальну відповідальність за ухилення від вручення повістки про призов на військову службу під час мобілізації, уточнити диспозицію статті 336 КК України шляхом конкретизації поняття «ухилення від призову за мобілізацією», розширити можливості для проходження альтернативної (невійськової) служби під час мобілізації та запровадити інститут дійового каяття для осіб, які ухилилися від призову за мобілізацією. Важливе значення має також судова практика розгляду справ про ухилення від призову за мобілізацією. Суди повинні забезпечувати єдність та сталість судової практики, враховувати всі обставини справи та особу винного при призначенні покарання, а також забезпечувати дотримання принципу справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Загалом для підвищення мобілізаційної спроможності України та зниження рівня ухилення потрібна системна реформа, яка поєднуватиме технологічні новації, правове врегулювання та роботу зі суспільною свідомістю. Впровадження зарубіжних практик із урахуванням національних особливостей забезпечить формування стійкої, ефективної та справедливої системи призову, що відповідатиме викликам сучасної безпекової ситуації.

Аналіз загальносоціальних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації свідчить про необхідність комплексного та системного підходу до вирішення цієї проблеми. Ефективність таких заходів залежить від координації зусиль державних органів, громадських організацій, освітніх установ, засобів масової інформації та громадянського суспільства в цілому. Досвід України та інших держав демонструє, що найкращі результати досягаються при поєднанні превентивних заходів із ефективною системою соціального захисту військовослужбовців та їхніх сімей.

Першочерговими напрямками вдосконалення системи загальносоціальних заходів є підвищення рівня патріотичного виховання населення, особливо молоді, шляхом модернізації освітніх програм, розвитку військово-патріотичних організацій, організації масових патріотичних заходів. Важливо забезпечити системність та послідовність патріотичного виховання на всіх рівнях освіти – від дошкільних установ до вищих навчальних закладів.

Суттєвого розширення та вдосконалення потребують соціально-економічні заходи. Необхідно забезпечити конкурентоспроможний рівень грошового забезпечення військовослужбовців, розширити програми житлового забезпечення, покращити систему медичного обслуговування та соціального страхування. Особливу увагу слід приділити підтримці сімей військовослужбовців та програмам реінтеграції демобілізованих осіб.

Інформаційно-просвітницька робота має бути модернізована з урахуванням сучасних тенденцій у сфері комунікацій. Необхідно активніше використовувати цифрові платформи, соціальні мережі, інтерактивні форми роботи з населенням. Важливо забезпечити об'єктивність та достовірність інформації, боротися з дезінформацією та негативними стереотипами щодо військової служби. Система моніторингу та оцінки ефективності має бути

розширена та систематизована. Необхідно запровадити регулярні соціологічні дослідження, створити автоматизовані системи збору та аналізу статистичних даних, забезпечити координацію між різними відомствами у сфері моніторингу мобілізаційних процесів.

Слід активізувати міжнародну співпрацю у сфері обміну досвідом щодо організації мобілізації та попередження ухилення від військової служби. Україна може суттєво виграти від участі в міжнародних програмах, стажування українських фахівців у країнах із розвиненими системами мобілізації, залучення міжнародних експертів до реформування національної системи.

8. Подальші дослідження в окресленій сфері мають зосередитися на вивченні психологічних механізмів прийняття рішень щодо виконання військового обов'язку, аналізі ефективності різних форм патріотичного виховання, розробці інноваційних підходів до мотивації громадян. Важливо також дослідити вплив гендерних чинників, особливості мобілізації в умовах гібридної війни, роль інформаційних технологій у мобілізаційних процесах.

Ухилення від військової служби у такі способи, як незаконний виїзд із країни, підробка документів чи необґрунтовані звільнення, підриває боєготовність та послаблює колективні зусилля. Це також створює нерівність у навантаженні, коли одні громадяни віддають життя за державу, а інші шукають шляхи уникнути служби, що породжує соціальну напругу й розчарування в суспільстві.

Один із ключових уроків, винесених із українського контексту, полягає в тому, що запобігання ухиленню – це не лише питання примусу чи покарання. Хоча в законодавстві передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від призову за ст. 336 Кримінального кодексу України, ефективність примусових заходів обмежена, якщо не вирішуються ширші соціальні та психологічні аспекти. Тож такі заходи мають поєднуватися з проактивною просвітницькою роботою. Публічні кампанії з підвищення правової обізнаності, що пояснюють обов'язки громадян в умовах воєнного стану та етичну значущість захисту Батьківщини, здатні сформулювати глибше розуміння обов'язків служби.

В Україні вже запущено низку ініціатив із боку громадських організацій і Міністерства оборони України, спрямованих на ці цілі, з різною ефективністю. Вони, зокрема, акцентують на відмінностях між призовом, мобілізацією та добровільною службою – поняттями, що часто спотворюються через відсутність доступної інформації або цілеспрямовану дезінформацію у соціальних мережах і на форумах.

Особливо важливо викоринити соціальну стигматизацію військовослужбовців та їхніх родин. Коли тих, хто пройшов службу, зустрічають із жалем, страхом чи відчуженням, інші менш охоче йдуть їхнім шляхом. Україна вже фіксувала випадки, коли поранені ветерани або мобілізовані, що повернулись із фронту, стикалися з труднощами при поверненні до цивільного життя – зокрема в питаннях працевлаштування чи психічного здоров'я. Державні установи повинні не лише піклуватися про таких осіб, але й вшановувати їхню службу через законодавство, преференції

при працевлаштуванні та медичне забезпечення. Програми, як-от Український ветеранський фонд, уже працюють у цьому напрямі, однак потребують більшої підтримки й видимості.

Зрештою, забезпечення дотримання обов'язку служби під час мобілізації – це не просто технічне чи бюрократичне завдання; це випробування національної єдності, стійкості та ідентичності. Україна перебуває на історичному перехресті, де її виживання залежить від готовності громадян захищати Батьківщину та здатності держави їх підтримати. Індивідуально-профілактичні заходи та заходи проти віктимізації не повинні сприйматися як ізольовані дії – це частини ширшої стратегії, що охоплює освіту, справедливість, соціальну згуртованість і цифрову грамотність. Механізми примусу мають бути рішучими, але завжди супроводжуватися співчуттям, чесністю й прозорістю.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Kopylov O. Determinants of Evasion from Military Service During Mobilization in Ukraine: A Criminological Approach Criminal and Legal Characteristics of Evasion from Military Service During Mobilization: General Theoretical Description. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. No. 9. P. 134–138.
2. Kopylov O. Criminal and Legal Characteristics of Evasion from Military Service During Mobilization: General Theoretical Description. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. No. 3. P. 117–121.
3. Копилов О. О. Віктимологічний аспект ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 6. С. 214–221.
4. Копилов О. О. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 5 (65). С. 209–214.
5. Копилов О. О. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 622–626. URL : http://lsey.org.ua/12_2024/148.pdf.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Копилов О. О. Запобігання ухиленню від призову на військову службу: спеціально-кримінологічні інструменти. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 12-13 серп. 2020 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 232–234.
7. Копилов О. О. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації: загальна характеристика кримінального правопорушення. *Науково-*

практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15-16 лют. 2023 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 117–120.

8. Копилов О. О. Кримінологічний підхід до визначення детермінантів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 07-08 лют. 2024 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 71–73.

9. Копилов О. О. Загальнокримінологічний портрет особи, яка вчиняє ухилення від призову на військову службу. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 18-19 вер. 2024 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 136–139.

10. Копилов О. О. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації: віктимологічна характеристика. *Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 04-05 черв. 2024 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 98–100.

АНОТАЦІЯ

Копилов О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, 2025.

У дисертації здійснено комплексне дослідження кримінологічної характеристики та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні з огляду на нормативні положення чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства України.

Доведено, що для України, що перебуває у стані активної війни і вимагає максимальної мобілізаційної готовності, надзвичайно актуальним є запровадження сучасних цифрових систем обліку призовників, інтегрованих із іншими державними реєстрами. Не менш важливими є розробка та впровадження прозорих механізмів адміністративної відповідальності за ухилення у вигляді стимулів та санкцій, що доповнюватимуть систему кримінального покарання. Слід зважати і на соціальний аспект: підвищення престижу військової служби, розширення можливостей для альтернативної служби, а також комплексна підтримка військовослужбовців і ветеранів суттєво підвищують мотивацію до виконання конституційного обов'язку.

З'ясовано, що з-поміж осіб, які ухиляються від призову, можна виділити кілька типів: «інстинктивний», «раціональний», «опортуністичний», «ідейний» та «девіантний». Найбільш поширеними є перші два типи, що вказує на

переважання страху та раціональних мотивів у структурі мотивації ухилення.

Сформовано також соціально-демографічний портрет типового правопорушника за статтею 336 КК України, що має такий вигляд: чоловік 25–50 років, має середню спеціальну освіту, сім'ю та дітей. Такі характеристики суттєво відрізняються від портрету загальнокримінального злочинця, що свідчить про ситуативний характер протиправної поведінки, зумовлений надзвичайними обставинами воєнного стану.

Ключові слова: злочин, склад злочину, покарання, мобілізація, призов, ухилення від призову за мобілізацією, збройні сили, військова агресія, звільнення від кримінальної відповідальності.

SUMMARY

Kopylov O. O. Criminological characteristics and prevention of draft evasion during mobilization in Ukraine. – *On the rights of the manuscript.*

Dissertation for the candidate degree of legal sciences in specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal executive law. – Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, 2025.

The dissertation carries out a comprehensive study of the criminological characteristics and prevention of evasion of conscription during mobilization in Ukraine, taking into account the normative provisions of the current criminal and criminal procedural legislation of Ukraine.

It has been proven that for Ukraine, which is in a state of active war and requires maximum mobilization readiness, the introduction of modern digital systems for registering conscripts, integrated with other state registers, is extremely relevant. No less important are the development and implementation of transparent mechanisms of administrative responsibility for evasion in the form of incentives and sanctions that will complement the criminal punishment system. The social aspect should also be taken into account: increasing the prestige of military service, expanding opportunities for alternative service, as well as comprehensive support for military personnel and veterans significantly increase the motivation to fulfill their constitutional duty.

It has been found that among the persons who evade conscription, several types can be distinguished: «instinctive», «rational», «opportunistic», «ideological» and «deviant». The first two types are the most common, indicating the predominance of fear and rational motives in the structure of avoidance motivation.

A socio-demographic portrait of a typical offender under Article 336 of the Criminal Code of Ukraine is also formed as follows: a man aged 25–50 years, with higher education, married, has children. Such characteristics differ significantly from the portrait of a general criminal, which indicates the situational nature of illegal behavior due to the extraordinary circumstances of martial law.

Keywords: crime, corpus delicti, punishment, mobilization, conscription, evasion of conscription for mobilization, armed forces, military aggression, exemption from criminal liability.